

Зоран Јаковљевић

ПРОЈЕКАТ РЕСТАУРАЦИЈЕ И РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ БАРУТНОГ МАГАЦИНА У ГОРЊЕМ ГРАДУ

Заштићни комплекс Београдске тврђаве простире се на површини од 46 ha и представља највећу и најзначајнију културно-историјску просторну целину града.¹ По својој намени то је данас првенствено простор одмора и рекреације са сеновитим парковима, шеталиштима и видиковцима са којих се погледом обухватају широки предели ушћа Саве у Дунав, Земун, Нови и стари Београд, Банатска равница, Авале и брегови Шумадије.

Горњи град је правоугаоно језгро тврђаве, око кога се протеже систем бастионих артиљеријских фортификација. Ровови, ревелини, бастиони и капије остављају снажан утисак на посетиоце, величином фортификација и просторима историјских амбијената.

Тврђава у себи скрива Антички каструм, Византијски кастел и средњовековне бедеме што је чини и значајним археолошким локалитетом – парком.² Аустријанци и Турци дали су јој коначни облик и данашњи изглед још у 18. веку, када је из стратешких разлога планирана и изградњена као најснажнији одбрамбени систем на југоистоку Европе. Том приликом унутар бедема Горњег и Доњег града подигнут је већи број пратећих објеката: касарни, складишта муниције и хране, арсенала и барутних магацина.³ Током времена, а нарочито у I и II светском рату, скоро сви ти пратећи објекти су

порушени, о чему сведоче бројни остаци у виду трагова темеља, подземних просторија и већих и мањих руина.

Могућност обнове једне од тих руина, некадашњег барутног магацина, изнећемо у овом прилогу као пример конзерваторског поступка при ревитализацији једног специфичног историјског објекта. Рушевине магацина прецизно су истражене и конзерваторски снимљене (фото, геодетски и архитектонски) у два наврата 1954. и 1995. На основу прикупљених података начињен је пројекат: а) Рестаурације првобитног објекта из времена његове градње и б) Пројекат ревитализације са одговарајућом наменом која треба да оживи простор Горњег града новим и привлачним садржајима.

Барутни магацин у Горњем граду подигнут је у време велике аустријске реконструкције тврђаве, 1718-39. године када су нови господари града намеравали да од Београда начине најснажнији одбрамбени бастион на граници хришћанске Европе и Турске царевине.

Први податак о барутном магацину у Горњем граду налазимо у пројекту реконструкције тврђаве, мајора Николе Сулија, који је принц Александар Винтерберски поднео Дворском ратном савету 1721. године.⁴ На том плану у углу североисточног и југоисточног бедема, уцртан

Сл. 1. Остаци барутног магацина
(снимак Јосипојећег симања)
(фото: О. Цвијовић)

је габарит барутног магацина, а до њега још два подужна објекта вероватно касарне. Овај пројекат је претрпео критике па је наручен други план од ново-постављеног шефа Управе градње свих одбрамбених система у Београду, пуковника Николе Доксата де Мореза.⁵ Његов пројекат је прихваћен 1723. године и по њему су започети опсежни радови изградње нових фортификација и пратећих објеката за потребе војног гарнизона унутар тврђаве и око вароши. По овом плану барутни магацин под ознаком бр. 7, је на истој локацији као у претходном, Сулијевом предлогу, с тим што је у Горњем граду сада била предвиђена локација већег броја објеката као што су: кућа заповедника, арсенал, магацин хране, жупна црква и жупни двор, зграда главне страже и више касарни.⁶

На плану 1736. године у коме су уцртани сви дотада изведени објекти на тврђави, под ознаком „S” уцртан је барутни магацин на данашњој локацији.⁷ На следећем плану који приказује сва београдска утврђења и објекте изведене до 1739. године, барутни магацин означен је са „D”, а две пешадијске касарне у његовој близини са „C”. На локацији данашње цркве Ружице уцртан је „нови барутни магацин” са ознаком „S”, а у

Доњем граду, недалеко од Велике барутане, трећи сличне основе.⁸

После пораза Аустријанаца код Гроцке 1739. године и закључења Београдског мира, Град је предат Турцима уз обавезу да пре повлачења, Аустријска војска мора порушити све новоизграђене фортификације осим складишта, касарни, барутних магацина и јавних и приватних грађевина у вароши. Да су одредбе мировног уговора у свemu испоштоване показује и план рушења фортификација начињен 1740. године у коме су уцртани сви разорени бедеми и сачувани објекти, као што су на пример били: барутни магацини, две касарне и зграда главне страже у Горњем граду.⁹

На другом плану насталом нешто касније, у коме се приказује турска обнова бедема, поменути барутни магацини су обележени као „стари магацини” што значи да су их Турци наследили од Аустријанаца који су у свemu испунили одредбе мировног уговора и магацине предали неоштешћене.¹⁰ На каснијим плановима из 1789. године када су Аустријанци поново освојили Београд, барутни магацини у углу Горњег града, означен је као оружарник.¹¹ На другом, Сутерен плану, из исте године уцртан је габарит оба барутна магацина, као и оног

у Доњем граду, са карактеристичним конграфорима и једним јединственим сутеренским простором испод сваког објекта.¹² Архитектонски снимак данашње руине у потпуности се поклапа са габаритом на Сутерен плану, што значи да зграда све време постојања није мењала свој облик и функцију.

Један интересантан податак, вредан помена, забележен је на Турском плану из 1863. године у коме је под бројем 72 забележено, „црква у Горњем граду (муниципски магацин)”.¹³ Када је у барутном магацину могла бити црква? Сигурно не за време боравка турског гарнизона већ само у време када је тврђава била у поседу хришћана, Аустријанаца 1789-91, или Српских устаника 1807-13, о чему нема никаквих релевантних доказа. Обзиром да је „магацин-црква” укопана у терен за више од два метра и да унутар објекта нема трагова олтарске апсиде нити прозорских отвора као и да се у зграду улази са југоистока где је евентуално могао да буде олтар, показује да је простор магацина неприкладан за цркву и литургијске обреде, те стога наводе из турског плана можемо сматрати апсолутно произвољним.

Турска „предаја градова на чување” Кнезу Михаилу 1867. године

није променила статус тврђаве као значајног стратегијског и војног објекта. Српска војска постепено мења унутрашњост тврђаве рушењем или адаптацијом дотрајалих и изградњом нових објеката, тако да је у овим захватима „нови барутни магацин“ адаптиран и претворен у цркву Ружицу, вероватно под утицајем легенде, посредно забележене и у Турском плану. У то време са платоа Горњег града, уклоњена је и велика цамија Султана Мехмеда, односно зграда некадашње Главне страже.

После Првог светског рата тврђава губи стратегијски и војни

значај који је дотада имала, што доводи до њеног постепеног напуштања од стране војске и претварања у цивилни објекат и зону одмора и рекреације. Тај процес је окончан после другог светског рата, када је на целом простору тврђаве задржан само један „војни објекат“ и то Војни музеј. Од великог броја зграда које су некада сачињавале комплекс војних грађевина унутар фортификационог система тврђаве, до данас се сачувало само неколико. То су углавном све реконструисане и ревитализоване зграде као што су: Војна кухиња (Археолошки институт), амам у До-

њем граду (преуређен за планетаријум) и Турска стража (Музеј ловства), Црква Ружица у реконструисаном „Новом барутном магацину“, Војни музеј (у адаптираној згради Војногсографског института) и Завод за заштиту споменика културе града Београда у згради бившег Војног музеја, у Горњем граду.

Пројекат реситаурације

Барутни магацин је објекат који је за време свог постојања задржао првобитну функцију специјал-

Сл. 2. Детаљ улазне портике
(постојеће стиње)
(фото: О. Цвијовић)

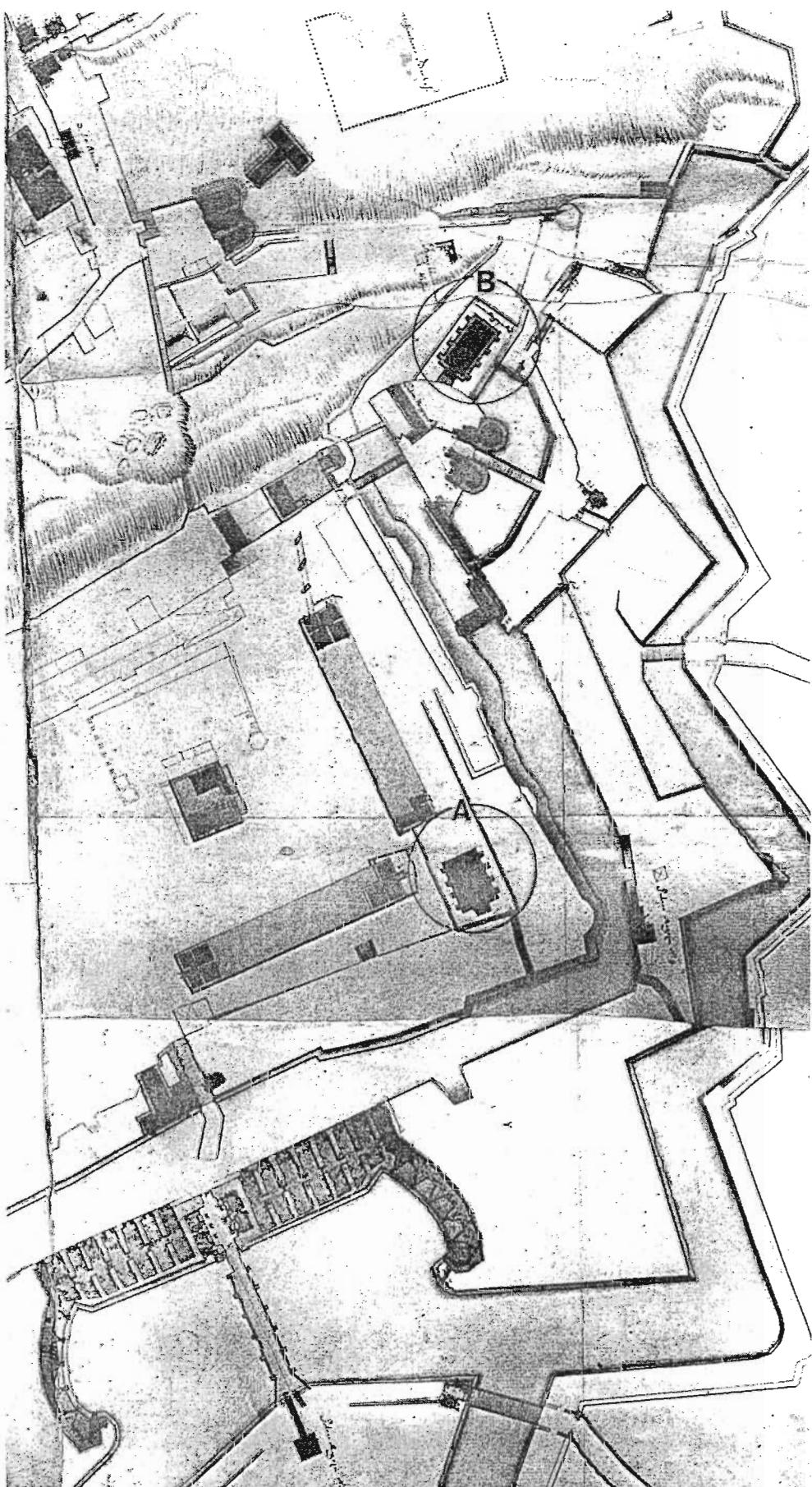
Сл. 3. Црква Ружица оштећена у рату 1915. године. Свод „цркве“ је карактеристичне конструкције за барутни магацин

ног складишта, све до његовог разарања крајем Другог светског рата. Зграда није у потпуности срушена, због чињенице да је великим делом укопана у терен и да је имала масивне зидове који су очувани преко два метра висине, што је омогућило детаљно снимање и проучавање руине. На основу прикупљених података начињен је пројекат рестаурације, враћања објекта у првобитно стање из времена градње.

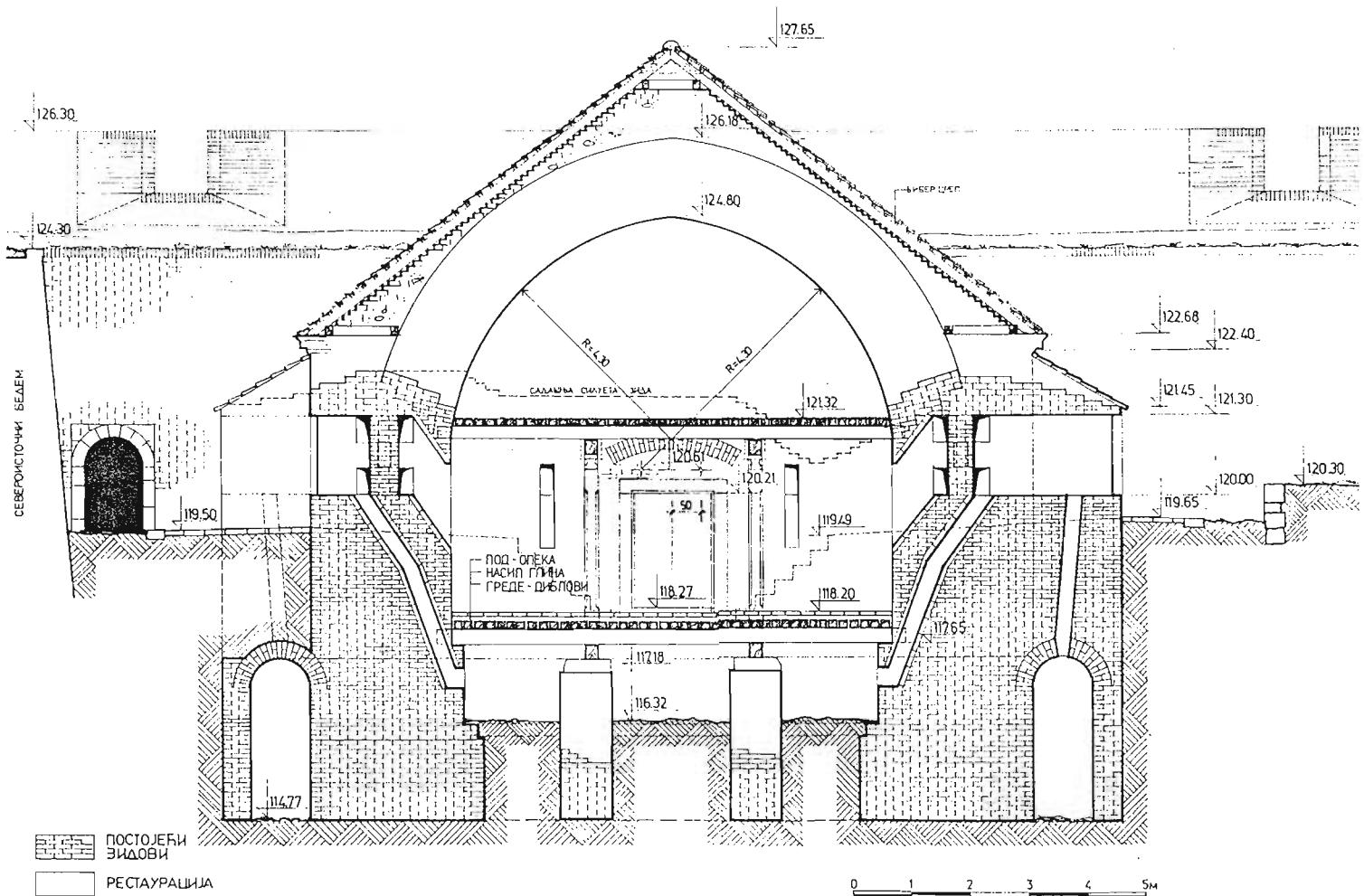
Била је то грађевина правоугаоне основе са једном просторијом величине 7,58/15,50 м ишто је исказано у мери када је саграђена, аустријском schuh-y, износило 24'-/49' счх.¹⁴ Зграда је над улазом имала анекс, величине 1,9/2,85 м односно 6'/9' sch. у коме су се два наспрамна степеништа, спуштала са нивоа терена на нижи ниво магацина за 137 см. Зидови неубичајено великих димензија саграђени су из безбедносних разлога, заштите сјога-

дишта барута. У подужном правцу имали су дебљину 2,52 м (8''sch), а у попречном на забатима, ширину 1,48 м (4''sch. и 8'' col). Цело унутрашњи простор био је пресведен преломљеним полуобличастим сводом, неуобичајено велике дебљине од 1,48 м што је утврђено на основу остатака опорца свода. По врху развалине бочних зидова сачувано је неколико редова опеке, довољно да се одреде кривине и центри полупречника свода.

Сл. 4. Део плана Београдске тврђаве из 1789. године на коме су приказана оба барутна магацина (*A*-стари и *B*-нови)

Логично је да је овако масивни свод јаких хоризонталних сила морао бити прихваћен и снажним ослонцем, бочним зидовима ојачаним са четири контрафорса, основе 1,48/1,48 м са обе стране објекта. Да је овако тежак свод прекривао барутне магацине, потврђује сачувана фотографија општећене цркве Ружице у првом светском рату, на којој се види полурушен свод дебљине од пет редова опеке (четри дужњака и

Сл. 5. Пројекат реставрације
првобитног објекта –
барутане (бокични
пресек), арх. Зоран
Јаковљевић, сарадник
арх. Љ. Јанковић

једне везача), што одговара дебљини зида од 1,48 м.

Цела грађевина као уосталом и сва здања која су подигли Аустријанци, сазидана су у опеци старог формата, величине 8/15/31 см (3"/6"/12" col)

На основу ниша ослонаца тавањача у зидовима видимо да је унутрашњи простор био подељен у три етаже различитих висина од којих је само средња имала довољну висину /од 3,30 м/ за функцију складишта док су друге две биле помоћни простори. Доња етажа, најмање висине /око 1,40 м/ служила је као изолациона тампон комора за проветравање, док је горња, испод свода највероватније била намењена противпожарном обезбеђењу, складиштењу врећа са песком. Изолација од влаге решена је системом провес-

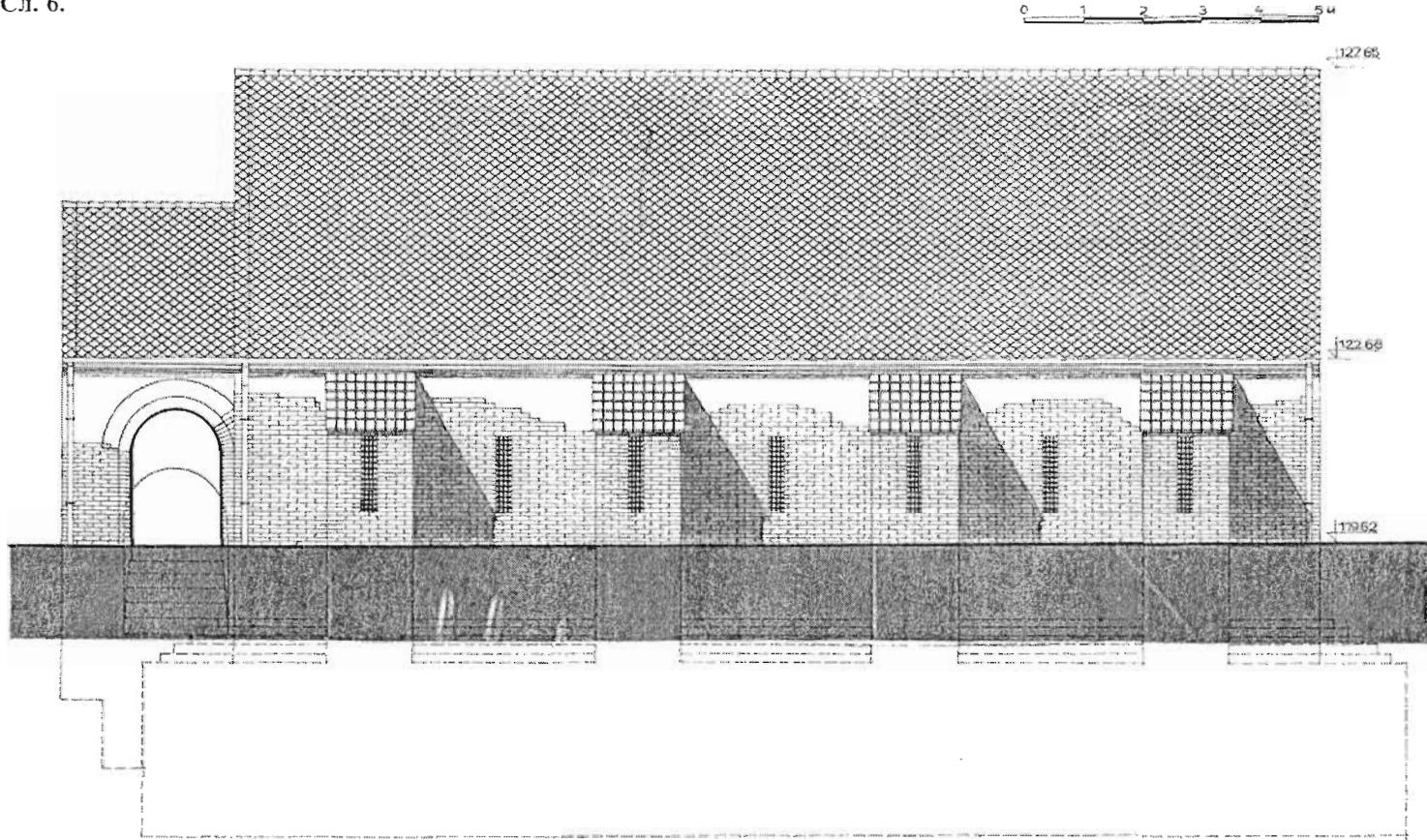
травања целог објекта и зидова путем вертикалних и хоризонталних канала. Са спољне стране темељних зидова на дубини од 5,40 м испод терена, око целог објекта изграђен је ходник који је такође укључен у систем вентилационих канала који омогућују стално струјање ваздуха и испаравање влаге проветравањем свих зидова испод нивоа подне конструкције магацина. Вентилациони отвори у виду издужених ниша (дим. 15/150 см) јављају се и на фасадама по средини зидних платна, унутар објекта и на фасадама и на свим контрафорима као једини „функционални украс“ објекта.

Цела грађевина била је релативно мале висине, са кровним венцем на 2,70 м од тла и са стрмим двоводним кровом висине 5,0 м. Кровни покривач лежао је на „роштиљу“ од

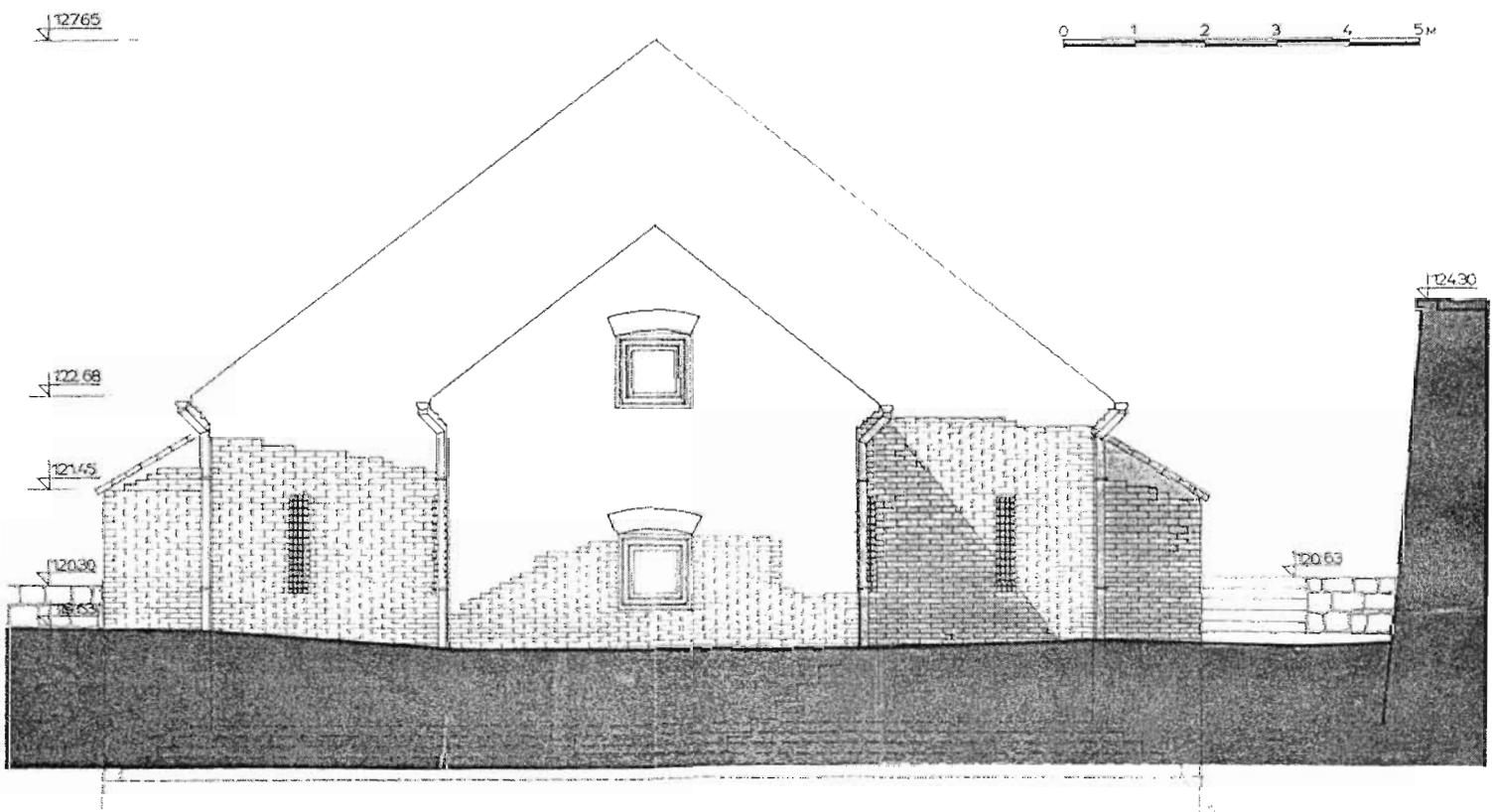
Сл. 6. Пројекат реставрације
барутане (бочни изглед),
арх. Зоран Јаковљевић,
сарадник арх. Љ. Јанковић

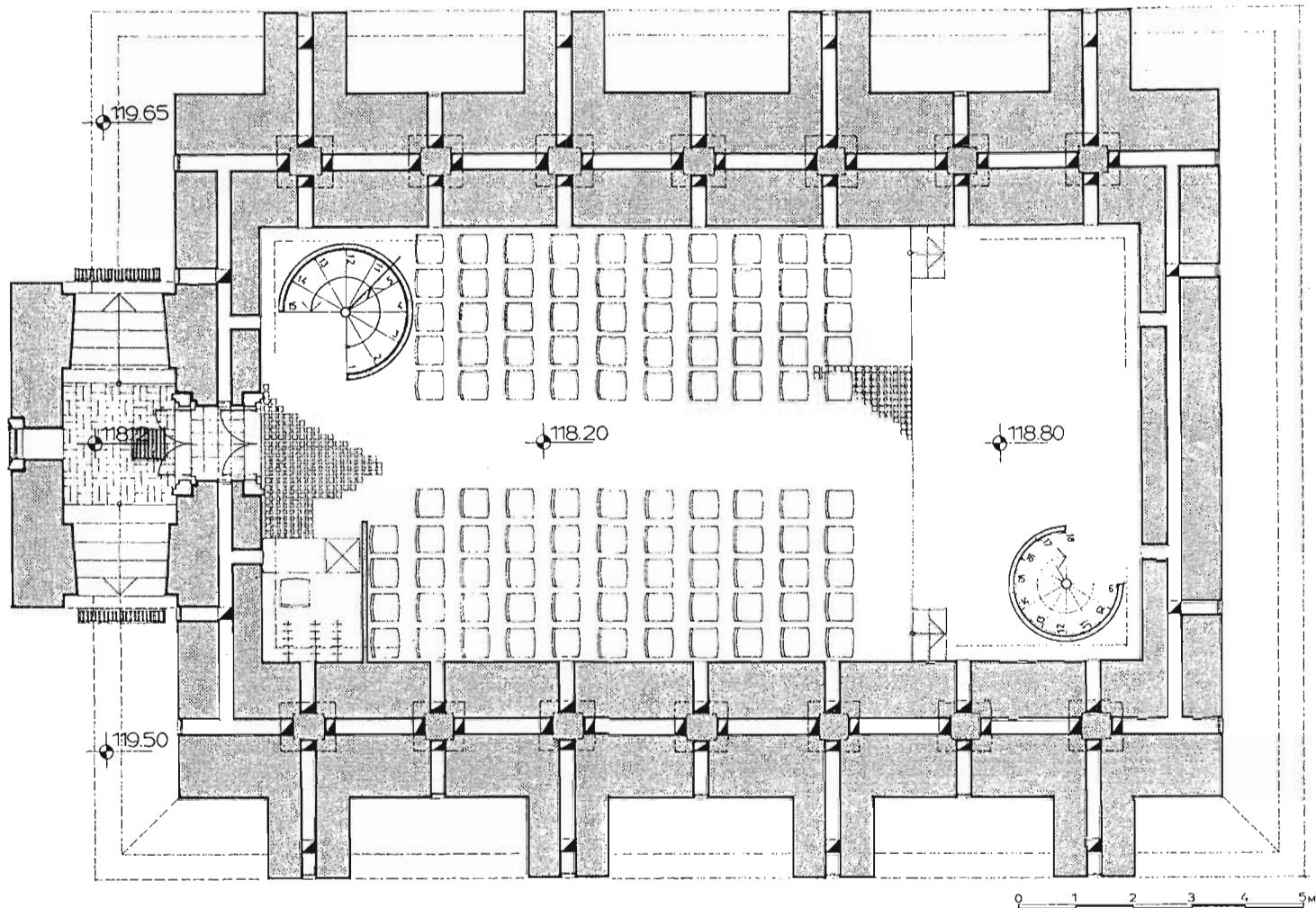
Сл. 7. Пројекат реставрације
првобитног објекта –
барутане (изглед са
указне стране), арх.
Зоран Јаковљевић,
сарадник арх. Љ. Јанковић

Сл. 6.

Сл. 7.

Сл. 8. Пројекат ревитализације и реконструкције објекта (основа јуришња), арх.
Зоран Јаковљевић,
сарадник арх. Љ. Јанковић

летава и рогова, утопљен у зидани „насип“ преко свода.

Без прозорских отвора, са контрафорима и високим калканским зидовима, магацин је одавао утисак специфичног објекта, крајње рационалног облика и скромног естетског дometa.

Предлог ревитализације

У пројекту рестаурације изложена су сва наша сазнања о барутном магацину до којих смо дошли проучавањем рушевина и утврђивањем функционалних и конструкцивних карактеристика, које га чине објектом специфичне намене. Усвојени програм ревитализације прилагођен је могућностима рестаурираног прос-

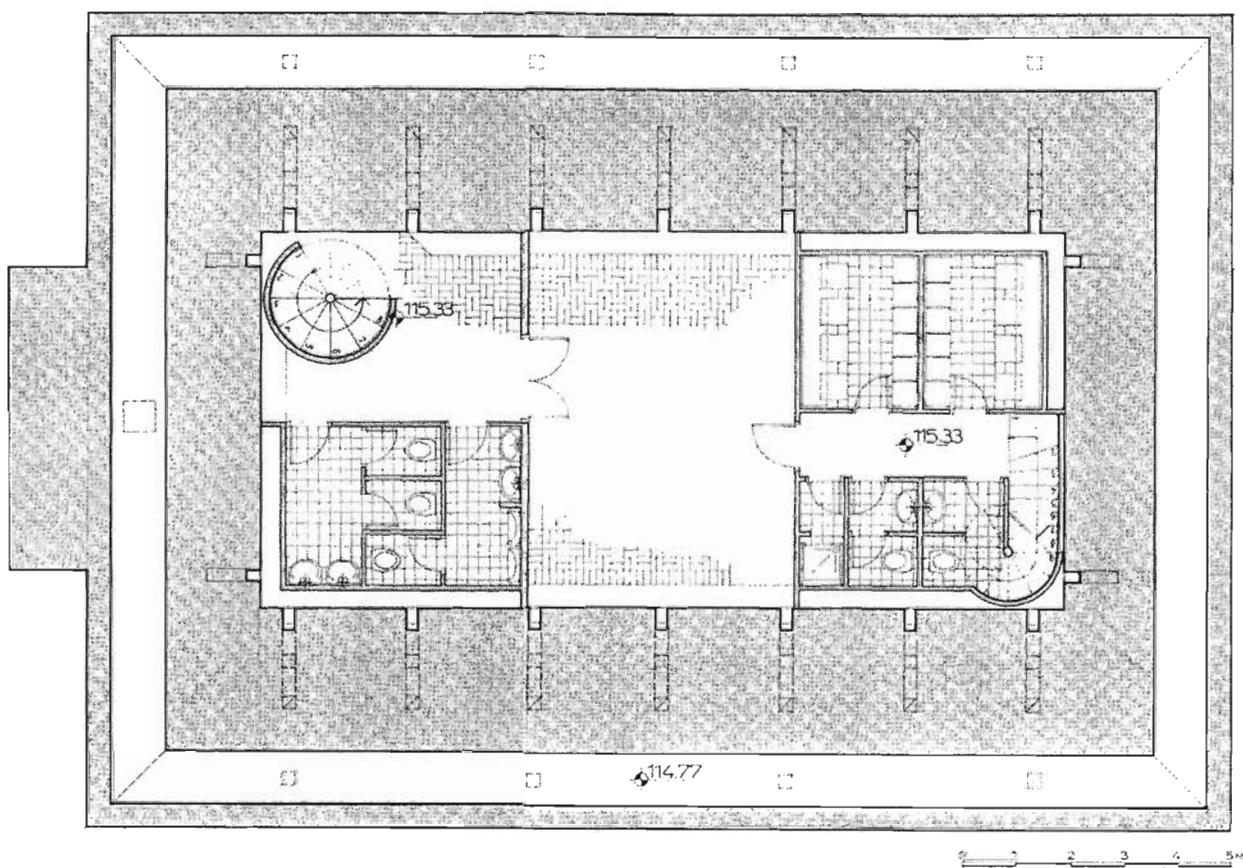
тора и архитектури историјског објекта.

Унутрашњи простор од једне просторије, релативно мале површине од непуних 120 m^2 изискивао је флексибилну намену сале, која се може трансформисати од изложбене галерије до театра монодраме и поезије, или простора за камерно концертирање или биоскопске представе, капацитета до 160 места /110 у партеру и 50 на галерији/. Пратеће функције, као што су санитарни чвор, гардеробе извођача, магацин покретног мобилијара смештени су на најнижој етажи, површине 95 m^2 . Веза између етажа остварена је преко два спирална степеништа, на крајевима сале, једно за публику и друго за извођаче програма. Ради повећања броја места предложена је изградња

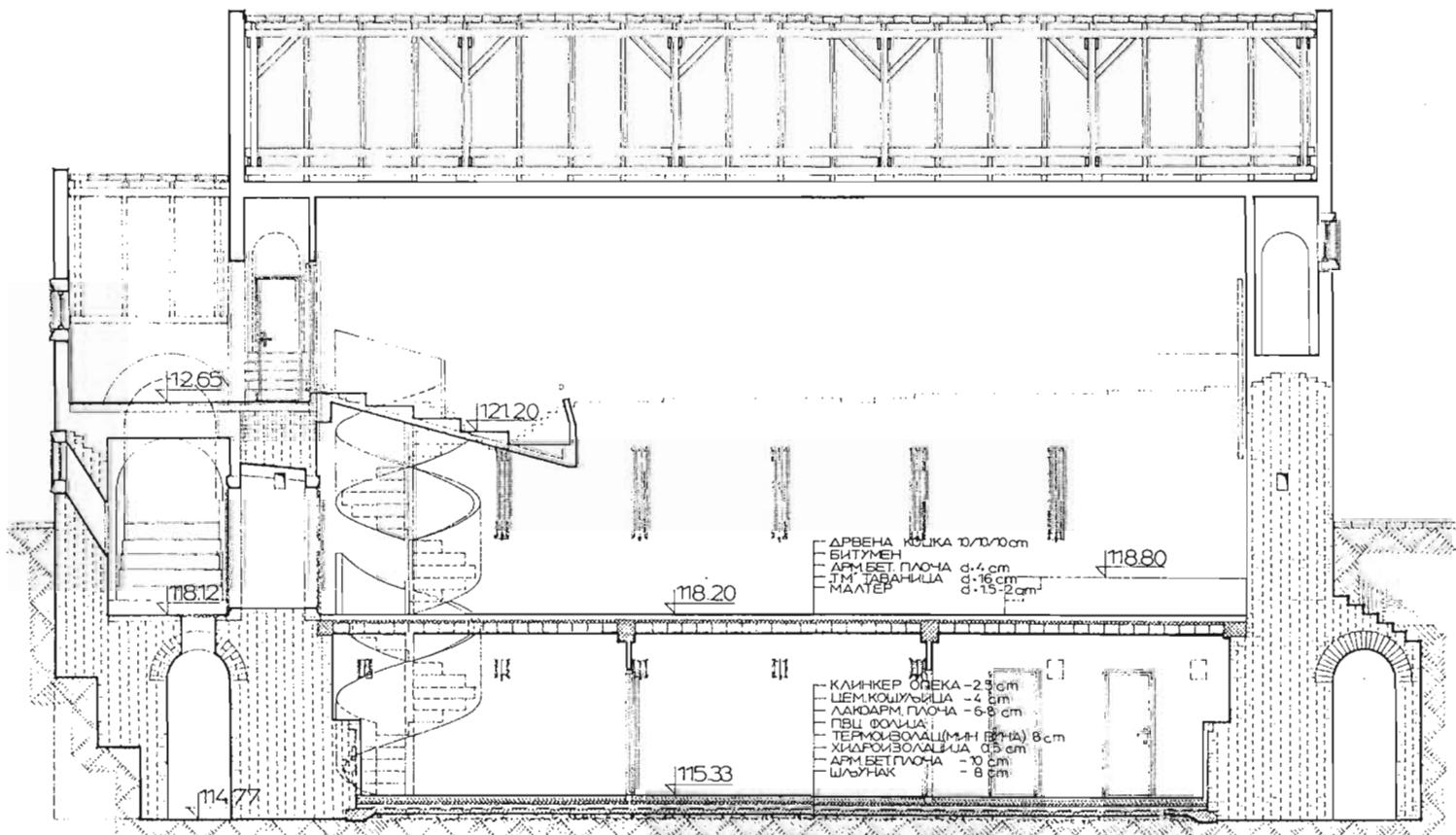
Сл. 9. Пројекат ревитализације и реконструкције објекта (основа најнижег етаже; магацин опреме, сан. чвор и гардероба извођача), арх.
Зоран Јаковљевић, сарадник арх. Љ. Јанковић

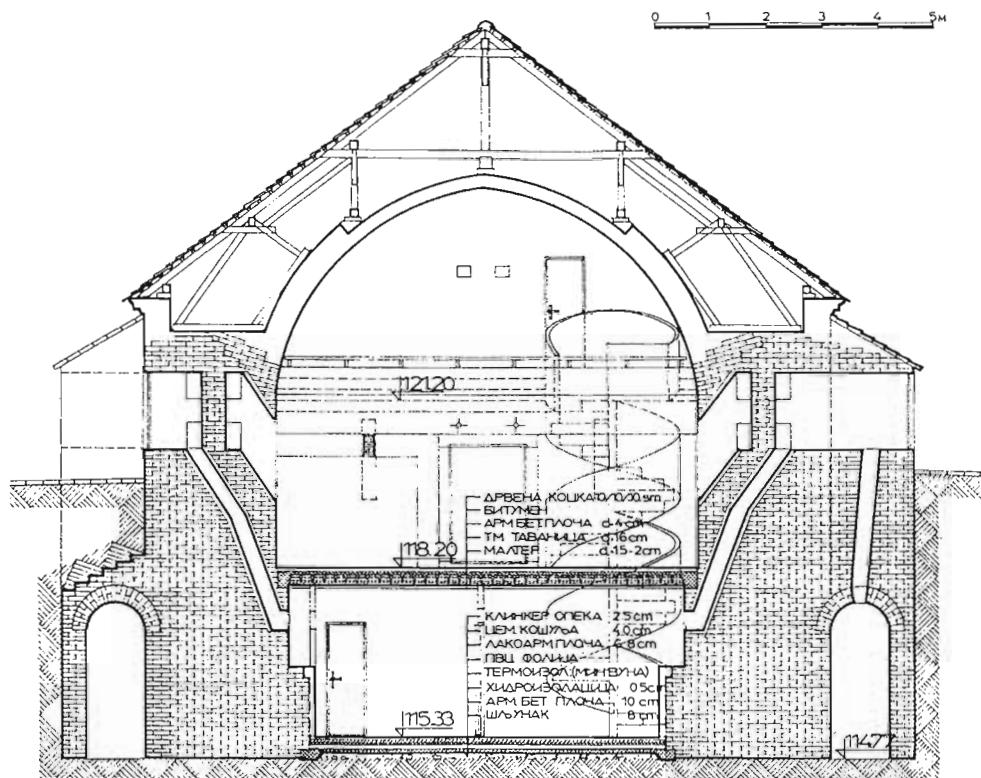
Сл. 10. Пројекат ревитализације и реконструкције објекта (подужни пресек), арх.
Зоран Јаковљевић,
сарадник арх. Љ. Јанковић

Сл. 9.

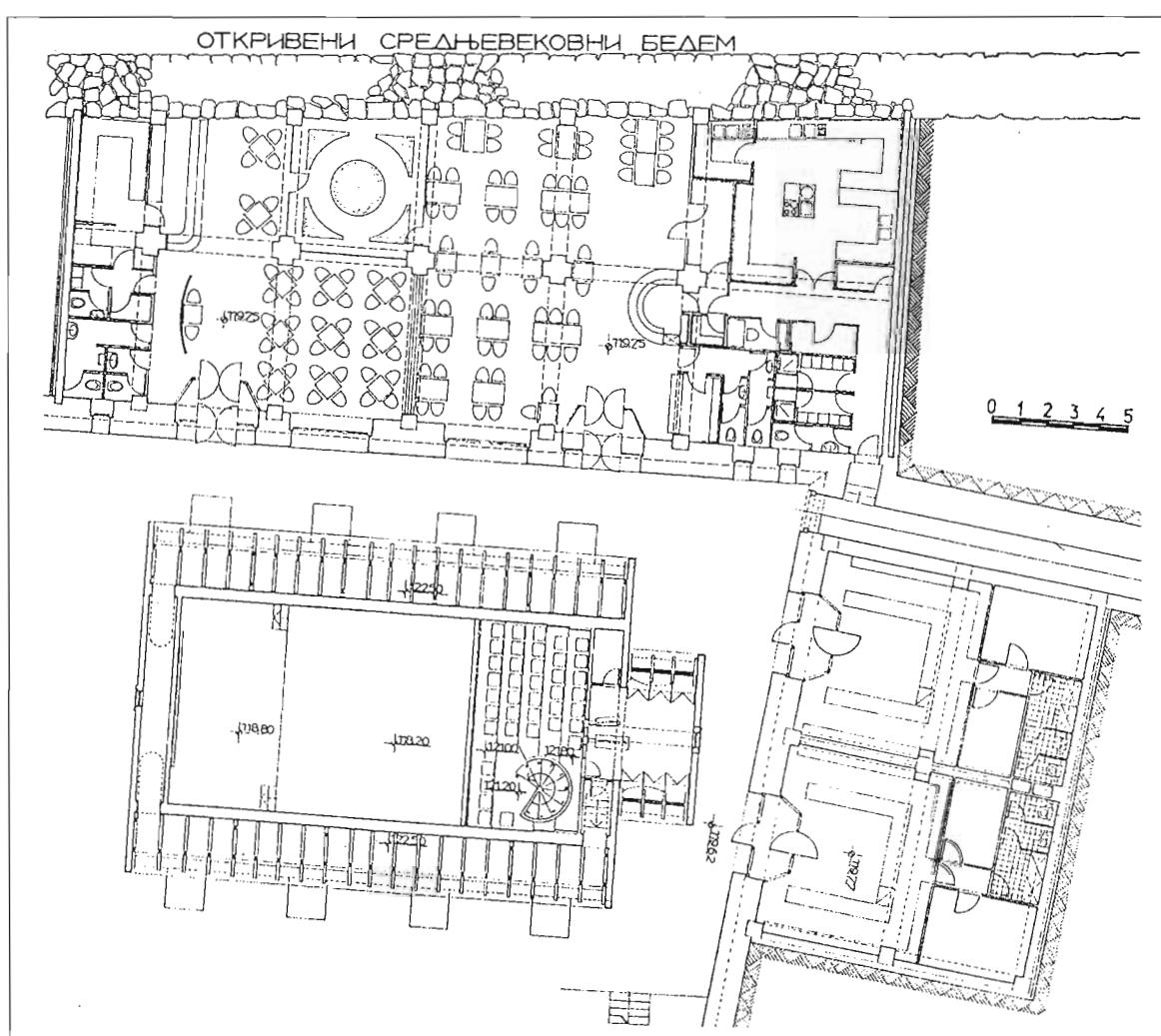

Сл. 10.

Сл. 11. Пројекат ревитализације и
реконструкције објекта
(попречни пресек), арх.
Зоран Јаковљевић,
сарадник арх.
Љ. Јанковић

**Сл. 12. Ситуација барутног магацина
са предложеним локалима у
отикоју аустријског бедема
(послатићарница, реситоран
и два локала). Пројекати
арх. Зоран Јаковљевић, и
арх. Љ. Јанковић**

галерије на нивоу некадашње „противпожарне“ етаже, површине до 40,0 м².

Нова међуспратна конструкција од армираног бетона, је плоча са монта елементима, док је полуобличасти свод рестауриран у опеци сложеној у један ред. Због „такног свода“ кров носи вишеделна дрвена столица, која није постојала на првобитном објекту, јер су на њему рогови лежали преко масивног свода. У завршној обради унутарњи и спољни фасадни зидови биће обрађени на традиционалан начин малтером, кречним, пружним и бело кречени.

Обновом „Барутног магацина“ сачували бисмо још један значајан историјски објекат тврђаве која би са новом наменом несумњиво обогатила садржај Горњег града. Програми културе у обновљеном објекту могли би се допунити и пратећим садржајима смештеним у одкоп насила Аустријског бедема непосредно поред магацина. Мањи ресторан, посластичарница, књижара и продавница сувенира били би допуна садржаја овог простора и учинили би га атрактивним местом окупљања и релаксације бројних посетилаца.

У овом краћем прилогу изneli smo конзерваторски предлог и апел Службе заштите за спасавање и обнову једног историјског објекта на Београдској тврђави какве су руине барутног магацина које више од 50 година чекају „свој ред“ за обнову.

Найомење:

¹ Предходна заштита Београдске тврђаве и то, Горњег и Доњег града посебно, регулисана је Уредбом о заштити београдских старија, БОН бр. I 1936. ст. 91, и потврђена Одлуком Одељења за заштиту и научно проучавање споменика културе при Уметничком музеју, бр. 1108 од 2. XII 1946; За споменик културе проглашена решењем 33ЗСКГБ, бр. 290/4 од 31. V 1965; Културно добро од великог значаја, Одлуком, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79.

² М. Поповић, Београдска тврђава, Београд, 1982.

³ Д. Поповић, Србија од Пожаревачког до Београдског мира 1718-1739, Београд, 1956, ст. 179.

⁴ М. Поповић, Београдска тврђава, стр. 159

⁵ М. Поповић, Пројекти Николе Дојсата де Мореза за реконструкцију Београдских утврђења 1723-1725 год., ГГБ, XXX, 1983, 39-55.

⁶ М. Поповић, нав.дело, 42-45, сл. I (план BLL, Map Room N. J. 35)

⁷ План Ратног архива у Бечу, sig. G I b. 44

⁸ План Немачке библиотеке у Берлину, sig. S.X.47083/11

⁹ М. Поповић, Београдска тврђава, сл. 13 (План Националне библиотеке у Бечу, sig. Ks. 962.)

¹⁰ Исто, sl. 14 (План Ратног архива у Бечу, sig. G I b 30)

¹¹ План Ратног архива у Бечу, sig. H III e 3165-1

¹² Сутерен план Београдске тврђаве из Ратног архива у Бечу, sig. F 1789

¹³ Ј. Никић, Ко је аутор Турског плана Београда из средине XIX в. ГГБ, VII, 1960, ст. 153-156

¹⁴ М. Влајинац, Речник наших старих мера, св. IV, САНУ, Београд, 1974, ст. 1059

R e s u m e

*Zoran Jakovljević*THE PROJECT OF RESTORATION AND
REVITALIZATION OF THE POWDER
MAGAZINE IN THE UPPER TOWN

The protected fortress of Belgrade represents the largest and the most important cultural and historical spatial unit in the city.

Its final shape and appearance, which remained the same until the present day, were obtained in XVIII century when the Austrians and Turks designed and built it for strategic purposes - in order to make the strongest fortification system in southeastern Europe. A large number of subsidiary objects were erected on that occasion. The remaining ruins may witness that many of them were subsequently devastated.

One of these ruins is the powder magazine built during the extensive Austrian reconstruction of the fortress in 1718-39, at the corner of northeastern and northwestern wall of the Upper Town.

The town was ceded to Turks after Austrian defeat in 1739 according to the decisions of the Treaty of Belgrade. Before the retreat, the Austrian army was obliged to destroy all newly established fortifications excluding the arsenal, barracks, powder magazine and public or private buildings in the town.

The fortress lost its former strategic and military importance after the First World War. The military forces gradually abandoned it and it was transformed into the public area for rest and recreation.

A project of restoration could be set up after the original architecture of powder magazine has been reconstituted according to architectural and archaeological mapping.

The powder magazine was a building of rectangular ground plan (size: 7,58/ 15,58 m) with single interior space and unusually thick walls (longitudinal: 2,52 m; perpendicular: 1,48 m).

The interior was arched by slightly pitched barrel vault (1,48 m thick) and divided into three levels of different height. Only one level was intended for storage, and the other two represented subsidiary areas.

The whole object and its walls were protected from damp by the system of air circulation consisting of vertical and horizontal channels, a corridor encircling the outer wall of the building and an underground room stretching below the entire magazine. The building itself was conspicuous for the counterforts and high frontons as well as the lack of window opening, which indicated that it was a specific object marked by its sound form and unpretentious architectural expression.

The project of revitalization was adapted to the potential of restored space and the architecture of historical object.

The interior (120 sq. m) is adapted to a hall that could be used in various ways, i.e., it could be transformed to exhibition gallery or theatre, to the concert or cinema hall with a capacity of up to 120 seat. The subsidiary utilities such as the plumbing fixtures, wardrobe and storeroom for furniture are located in the lowest level (95-sq. m).

The culture programs in the renovated object are adjoined by supplementary contents: the pastry shop, restaurant, shops and bookshop located nearby the "magazine" in the Austrian earthen embankment.

This short contribution deals with the conservatory approach in salvation of historical objects, which includes research of the historical record, archaeological and architectural mapping, project of restoration of the object as well as its potential for revitalization.